
INLEIDING

Vrouwen en de verzorgingsstaat, wat hebben zij met elkaar, wat hebben ze aan elkaar en wat hebben ze van elkaar? Kort gezegd zijn dit de vragen waar het in dit nummer van Groniek over gaat. In een bestek van tien artikelen wordt op verschillende niveaus de relatie tussen vrouwen en verzorgingsstaat onderzocht. We beginnen met het begrip verzorgingsstaat. Heeft de verzorgingsstaat eigenlijk een geslacht? Onder de titel "'Eet mama ons op?' en andere verhalen over moedertje staat" verkent Annemarie Mol het terrein van metaforen en vergelijkingen met betrekking tot de verzorgingsstaat, waarbij ze en passant opmerkt dat het een vrouw - Hilda Verwey-Jonker - was die de term in Nederland introduceerde.

Het artikel van Mol omsluit met het laatste, eveneens historiografisch getinte artikel van Berteke Waaldijk, een achttal onderzoeksverslagen die elk een deel terrein van de relatie tussen vrouwen en de verzorgingsstaat beschrijven. Die artikelen beperken zich tot Nederland na 1945. Niet omdat wij geen internationale vergelijkingen zouden willen trekken. Integendeel, maar het gaat het bestek van dit nummer te boven. Evenmin willen we hiermee een standpunt innemen in de discussies over de datering van de Nederlandse verzorgingsstaat. In dit nummer verstaan we onder verzorgingsstaat een maatschappij waar de overheid direct of indirect verantwoordelijk is voor het persoonlijk welzijn van de onderdanen. In die zin is de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse verzorgingsstaat niet aan de periode na '45 gebonden.

De hier gepresenteerde onderzoeken dragen de sporen van de discussies die de afgelopen vijftien jaar over de inzet van vrouwengeschiedenis gevoerd zijn. Een discussie die misschien nog het beste te omschrijven is als de opkomst en (inmiddels) bijna volledige ondergang van het onderdrukkingsperspectief. De speurtocht naar onderdrukking van vrouwen speelde een

grote rol in de beginfase van het vrouwengeschiedenisonderzoek. In dat kader werd gezocht naar vrouwen die slachtoffer waren ofwel zich actief tegen het patriarchaat verzetten. De kritiek liet niet lang op zich wachten. De concepten aanpassing en verzet met het daarbij behorende 'vals' en 'adequaat' bewustzijn bleken sjablonen die de geschiedenissen van vrouwen geen recht deden.

Er zijn ruwweg twee alternatieven gesuggereerd voor de onderdrukkingsthese. Ten eerste gingen veel feministische historici te rade bij de 'Franse school', waarbij ze zich vooral lieten inspireren door Foucault en diens vertooganalyses. Dit bleek een goede invalshoek voor het onderzoek naar de constructie van vrouwelijkheid. Feministische historici kregen er meer oog voor dat ideologie ook in de dagelijkse praktijk gestalte kon krijgen. Sterker, zij realiseerden zich dat een werkelijkheid zonder ideologie niet denkbaar is. Hiermee verviel ook de tegenstelling tussen 'vals' en 'adequaat' bewustzijn. Het artikel van Mol laat zien hoe schijnbaar eenduidige begrippen als 'moeder' en 'zorg' in verschillende verbanden andere betekenissen hebben. Er is geen werkelijkheid waar zij zonder meer naar verwijzen.

Een tweede manier om het onderdrukkingsperspectief te verlaten vormde het zoeken naar 'vrouwen zelf'. Wat deden zij om hun lot te verbeteren? Wat voor speelruimte wisten zij voor zichzelf te veroveren en te benutten? Welke persoonlijke winst wisten zij te behalen? In deze traditie past ook de speurtocht naar vrouwenwerelden in het verleden, waarbij netwerken van relaties tussen vrouwen worden (her)ontdekt.

Het blijkt in de praktijk telkens moeilijk de schema's van onderdrukking en verzet volledig te verlaten. Het zoeken naar 'vrouwen zelf' bijvoorbeeld, gaat er vaak vanuit dat vrouwen in een vijandige mannenwereld voor hun eigen belangen opkwamen. Maar ook in vertooganalyses waar gebruik gemaakt wordt van het begrip disciplineren figureren vrouwen vaak als slachtoffers, zij het dat hier de onderdrukker belichaamd wordt door de interveniërende staat.

Deze bundel pretendeert niet over deze discussies het laatste woord te zeggen. Het is uit de opzet op te maken dat wij menen dat er meer dan één verhaal over vrouwen en de verzorgingsstaat te vertellen is. Ook was het niet onze bedoeling dat theorievorming hier de plaats van het historisch onderzoek zou innemen. Presentatie van historisch onderzoek hoeft ons inziens niet voor de helft uit een samenvatting van Foucaults denkbeelden of een overzicht van de discussie over vrouwenwerelden te bestaan. Een historicus kan echter ook niet zonder theorieën. In elk artikel zal de lezer(es) de sporen, soms expliciet soms impliciet, van de theoretische discussies binnen vrouwengeschiedenis aantreffen.

Disciplineren is bijvoorbeeld leidraad in het artikel van

Margriet Greven. Zij laat zien hoe met behulp van nieuwe wetenschappelijke inzichten de disciplinerende van moeilijk opvoedbare meisjes in het Doorgangshuis een nieuwe vorm aannam. Wim Dubbink beschrijft hoe de ervaringen van fabrieksmeisjes in Nijverdal hemelsbreed verschilden van wat de sociaal-wetenschappelijke literatuur 'het fabrieksmeisje' toedacht. De macht van de wetenschap is ook onderdeel van de studie van Geertje Dimmendaal over de zorg voor jonge ongehuwde moeders en van het artikel van Helma Erkelens en Welmoed Laanstra over borstvoeding. De laatsten vroegen zich af wat er veranderde toen vrouwen niet alleen meer op grond van medische argumenten over het belang van borstvoeding werden aangesproken. In het artikel van Anneke Mulder en Fred Oosting wordt beschreven hoe een vertoog over 'het ontworpen gezin' werd omgezet in een villa - De Berkenhof - voor vacanties voor vermoeide huisvrouwen.

Ook de discussie over vrouwenwerelden is niet altijd expliciet onder woorden gebracht, maar komt tot uitdrukking in de thema's van verscheidene artikelen. Karin Lutterop verdiepte zich in de betekenis van het contact met vrouwelijke geestverwanten in het Katholiek Vrouwendispuut voor Marga Klompé. Ook bij de beleving van borstvoeding is gekeken naar de invloed van het feit dat vrouwen hier bijna uitsluitend met andere vrouwen over spraken. Tenslotte zijn ook De Berkenhof en het Doorgangshuis werelden die alleen door vrouwen gerund en bevolkt werden.

Vrijwel alle auteurs hebben zich afgevraagd wat vrouwen 'zelf' konden en deden. De opbouw van de verzorgingsstaat bood ontegenzeggelijk mogelijkheden tot vrouwenemancipatie. Ellen Tuinstra laat in haar artikel over gezinsverzorgsters zien hoe dit nieuwe beroep vrouwen financiële onafhankelijkheid kon geven. Tegelijkertijd echter waren de koesterende taken van de gezinsverzorgster een bevestiging van haar natuurlijke bestemming; het huwelijk en het moederschap. Het blijft moeilijk winst en verlies op een meetlat uit te zetten zonder onderdrukking als norm te nemen. Elk onderzoek naar de ruimte die ideologische kaders aan vrouwen boden - in dit nummer zijn dat vooral het onderzoek naar moeilijk opvoedbare meisjes en dat naar de ervaringen van (uiteindelijk) gescheiden vrouwen door Riny Bosch - veronderstelt dat het mogelijk is aan een onderdrukkende ideologie te ontkomen. Een wel heel radicale ontsnapping van de wetenschappelijke en moralistische kaders blijkt uit de praktijk van de zorg voor ongehuwde moeders. Uit al deze artikelen over de positie van vrouwen in de Nederlandse verzorgingsstaat komt een beeld naar voren van enerzijds emancipatie en anderzijds een hernieuwde kracht van traditionele rollenpatronen.

Dat in de verzorgingsstaat de politiek zich met het persoonlijke bemoeit is genoegzaam bekend. Het wordt in deze Groniek nog eens geïllustreerd met de discussies rond de

wetgeving over echtscheiding en die over arbeid door fabrieksmeisjes. Dat omgekeerd vrouwen zich in de verzorgingsstaat meer met het openbare leven bemoeien wordt nog wel eens vergeten. Aan de basis vinden meer vrouwen banen in door de overheid gefinancierde instellingen en aan de top geven vrouwen vorm aan sociale politiek. Het bekendste voorbeeld is Marga Klompé, die als eerste vrouwelijke minister het departement van Maatschappelijk Werk beheerde. Voor verder onderzoek in deze richting wordt in het laatste artikel van deze Groniek, "De verzorgingsstaat, een vrouwengeschiedenis", gepleit. De professionalisering van de zorgende beroepen heeft in de loop van de twintigste eeuw een nieuwe inhoud gegeven aan de begrippen vrouwelijk, moederlijk en zorgzaam. In de discussies over vrouwelijkheid én in het debat over de crisis van de verzorgingsstaat en de daarmee samenhangende toekomst van de zorgzame samenleving wordt dit vaak over het hoofd gezien. In het voorstel dat Waaldijk doet vinden vrouwengeschiedenis en de geschiedschrijving van de verzorgingsstaat elkaar. Zij hebben iets van elkaar, ze hebben iets aan elkaar, wie weet hebben ze morgen iets met elkaar.

Dit themanummer is voor een groot deel de neerslag van een doctoraal werkcollege dat in 1985/1986 door ondergetekenden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen werd begeleid. Behalve Annemarie Mol namen alle auteurs daaraan deel. De andere deelnemers waren Annelie van Dijk, Greetje Koops, Rik van der Steeg, Monique Teubner, Renske van der Wall, Jurjen van der Wal en Margith Wilke. We willen hen hierbij bedanken. De redactie van Groniek zijn we, behalve voor hun praktische hulp, erkentelijk voor de mogelijkheid die ze ons bood om op deze manier iets te laten zien van wat er op het Groninger Instituut voor Geschiedenis aan vrouwengeschiedenis gedaan wordt.

November 1986

De redactie,
Geertje Dimmendaal
Berteke Waaldijk